

šení amnestie¹, která by napravila alespoň nezvyklou nespravedlnost absence přechodného ustanovení novely trestního zákona č. 134/2002 Sb., a tisíce žádostí o milost, jimž vyhověno nebylo: především těch, kterým nebylo vyhověno proto, že nebyly prošetřeny tak důkladně jako tzv. vyhrazená agenda.² Těch, kterým nebyla a nemohla být věnována táž pozornost jako žádostem, které si prezident republiky Václav Havel vyhradil ke svému rozhodnutí – a které byly v rámci přenesené pravomoci až na výjimky zamítány různými ministry spravedlnosti. V závislosti na jejich osobním zaměření, přesvědčení a populismu či odvaze – a zjištěních, která jim byla předkládána k úvaze.

Za dobu, kdy jsem se zabývala trestním právem a jednotlivými žádostmi o milost, jsem dospěla k názoru, na němž nezměnila nic ani „velká novela“ trestního zákona a trestního řádu a jeho pozdější změny i zámysly těchto změn, že tedy současný systém trestní spravedlnosti je přežitý a nejen nefunkční, ale i kontraproduktivní: ničí pachatele, oběti i samotné vykonavatele práva. Z tohoto hlediska se jeví návrhy trestního zákoníku a nových trestních zákonů jako podstatně modernější, přinejmenším pokud jde o posílení subsidiární a restorativní úlohy trestního práva, řadu dlouhodobých problémů však neřeší vůbec. Vychází také ze stejných základních premis jako stávající úprava.

Jedním z důvodů pokusů o pouhé dílčí změny dlouhodobě nevyhovujících a nefunkčních systémů jsou jeho historické souvislosti a kontext s ostatními trestními systémy, které však také ze své podstaty a pro svá filosofická a historická východiska nemohou adekvátně reagovat na vývoj světa, společnosti a jejich nemocí, jejichž projevem je nesporně i kriminalita.

Již cíle systému tak, aby mohl fungovat a sloužit svému účelu, jímž je nikoli trest sám, ale nenarušený stav bezpečí, musí být nově definovány a musí směřovat k pozitivním výsledkům, nikoli k často samoučelnému trestání, které je mnohdy jen obrazem bezmoci a rezignace systému anebo některých jeho částí.

Podstatou mého vztahu k právu a působení v této oblasti je přesvědčení, že vyšší principy, které obvykle nazýváme přirozeným právem, existují nezávisle na naší vůli i schopnosti je uchopit, avšak jen ty zákony, které odrážejí tyto principy a slouží skutečně člověku a úpravě jeho vztahů, jsou legitimní a ospravedlnitelné – a stejně tak chování státu a jeho orgánů.

Přesvědčení, že (psané) právo není ospravedlnitelné samo sebou bez ohledu na svůj obsah a vnitřní pravdivost, ale právě pouze těmito vyššími principy a svým účelem, kterým musí být racionálně se chovající – rozumná – *spravedlnost*.

Lenka Marečková

¹ Novela měla za důsledek neúměrné rozdíly v právních kvalifikacích i mnoha trestech vynesenech za tutéž trestnou činnost před účinností této novely a po ní, a podepsala se tak z ryze pragmatických důvodů na právním vědomí stovek lidí, všech jejich blízkých a přinejmenším části právní obce.

² Viz kapitola 3, oddíl 3.1.2.

1. kapitola FILOSOFIE

„Zlo nelze odstranit zlem.“

Horatius

1.1. Povaha institutu milosti, jeho podstata a legitimita

„Soucit je ctnost tím všeobecnější a tím užitečnější člověku... a tak přirozená, že ji někdy znatelně projevují i zvířata.“

J. J. Rousseau

V souvislosti s institutem milosti lze hovořit o odpuštění, analogii zmírnění tvrdosti zákona, anebo dokonce o kategorickém imperativu tam, kde selhaly všechny opravné mechanismy a pojistky trestního řízení – i justice sama.

Může sloužit ke zmírnění dopadu ke všem okolnostem příliš přísného trestu nebo jeho příliš tvrdého dopadu na třetí, nejčastěji závislé osoby (především děti), napomáhat fungování trestní spravedlnosti tam, kde nedokáže potřebné změny realizovat dostatečně rychle, nebo vydávat signály o tom, jakým způsobem by fungovat neměla.

Vždy představuje mimořádnou příležitost, a svojí osobní povahou, která nemá v trestním právu obdoby, nesmírně silnou pozitivní motivaci. Může být jak pomocí při hledání nového zařazení, silou umožňující využít poskytnutý prostor, tak i – byť nikoli absolutní – pojistkou proti recidivě: snižující její pravděpodobnost minimálně v míře nesrovnatelně vyšší, než při použití ostatních prostředků upravených trestním řádem.

1.1.1. Opuštění

„Svobodu si zasluhuje jen ten, kdo o ni každodenně bojuje.“

J. W. Goethe

Milost – slitování, milosrdenství, odpuštění – provázely lidstvo od jeho počátků až doposud. Jsou tím, co společně s jinými podobně hlubokými a pozitivními hodnotami spojujeme s lidstvím. Společně s nimi jsou samotnými atributy lidství, ztraceného s potřebou odplaty.

Institut milosti hluboce koření v člověku, z jehož podstaty je odvozován. Vychází z jednoho z největších práv každého člověka (i závazků a předpokladů lidské koexistence) – práva odpustit.

Trestní spravedlnost bez milosti by byla totéž co lidstvo a lidský život bez naděje (a pokud bez naděje, pak častěji i bez zábran).

Pochybnosti o legitimitě institutu milosti jsou ve své podstatě pochybnostmi o oprávněnosti existence milosrdenství v lidské společnosti. Milost, ať už je udělena formou abolicie, agraciace nebo rehabilitace, je ve své podstatě především aktem milosrdenství: slitování a odpuštění.

Institut milosti není výrazem neúcty, ale pokory před principy neskonale vyššími a zásadnějšími, než je dočasné a politizované psané trestní právo. Je obdobou institutu zmírnění tvrdosti zákona, který činí formální právo lidstější – tak, aby se z práva vytvořeného lidmi nestala instituce zcela samoúčelná a sloužící jen sama sobě.

Opuštění hlavy státu zde představuje kvalifikované (poučené) opuštění společnosti. Především její zájem má být udělením milosti obhájeno.

Právu odpustit odpovídá na druhé straně právo potrestat. Právo uložit trest za činy pro společnost nebezpečné, jejichž stupeň nebezpečnosti je vyšší než nepatrný – tedy za trestné činy – náleží výhradně soudu. Právo odpustit svěřuje právní řád v některých případech, jejichž okruh se s měnícím se náhledem na úlohu trestní spravedlnosti a práva a postavení člověka ve společnosti stále rozšiřuje, poškozenému, anebo – ve všech případech – hlavě státu.

Břemeno rozhodování o trestu nelze na poškozeného přenášet vzhledem k jeho emocionálnímu zaujetí, které by pro něj mohlo představovat nepoměrnou zátěž. Zpravidla by také nemohlo vést k rozhodnutí ani relativně spravedlivému a zejména racionálnímu, proto tuto úlohu musí zajišťovat stát.

Jednou ze základních povinností státu je chovat se racionálně a rozhodovat tak.

Poškozený tak může svým nesouhlasem s trestním řízením trestnímu stíhání v některých případech zabránit¹, významnou roli jeho souhlas hraje také při aplikaci institutu narovnání.²

¹ § 163 tr. řádu.

² Podle § 309 tr. řádu.

Opuštění je tak (vedle zmíněných práv poškozeného) plně svěřeno hlavě státu, na rozdíl od trestání, které náleží soudu jako úřadu sice důstojnému a v mnohém výjimečnému, přesto však nižšímu. Toto rozdělení vypovídá o významu odpuštění, který mu je tradičně přikládán.

Veřejné mínění často není schopno odpustit, naopak volá po tvrdých trestech, znovuzavedení trestu smrti a snižování dolní hranice trestní odpovědnosti, které jsou jí podsouvány jako řešení současné míry a brutality deliktů. Ve svém důsledku je toto volání po represii samoučelné a ve své krátkozrakosti kontraproduktivní, neboť více legálního násilí znamená jen odklad a alibistický základ dalšího násilí (a nárůstu brutality).

Odpouštějící hlava státu představuje pozitivní vzor. Největší váhu má však vždy odpuštění ze strany poškozeného, byť by s ním i nebyly spojovány žádné právní účinky: každého musel oslovit postoj Jana Pavla II. k člověku, který se ho pokusil zabit. Celé náboženské systémy včetně naší kultury vyrůstají z myšlenek tolerance, odpuštění a milosrdenství. Zdá se, že se jen usilovně pokoušíme zapomenout – a chovat se nesmyslně.

Milost je aktem lidství.

Oproti mnohdy samoučelnému věznění, trestům a přísnosti, zosobňuje milost naději a odpuštění, s nimiž se v mnoha okamžicích života setkává každý a které nutně musí být součástí našich životů, nemá-li se jím stát permanentní válka.

Podle míry odpuštění a významu, jenž je mu přičítán, lze u společnosti odvodit úroveň vyspělosti a stupeň její pravdivosti a sebereflexe – i snahy pozvednout svoje vědomí na vyšší úroveň – a tedy i schopnosti a ochoty k pozitivnímu vývoji vůbec.

Jaký jiný institut by mohl být více legitimní než ten, který je ryze pozitivní a pramení v samotném člověku?

1.1.2. Zmírnění tvrdosti zákona

„Právo je umění uplatňovat to, co je dobré a spravedlivé.“

Celsus

„Trestní zákony kladou soudům určité pevné hranice, které soud nemůže překročit. Proto se v nevelkém (ne však mikroskopickém) počtu vyskytnou případy, kdy i nejnižší možný trest představuje krajní, necitelnou tvrdost... Je proto úkolem milosti ve výjimečných případech napravit tvrdost, které se soud nemohl vyhnout. „Na místo práva nastupuje milost,“ praví rakouský komentář. Milost musí ovšem být velmi výjimečným korektivem rozsudku.“

Jan Štěpán

Institut milosti je analogický institutu zmírnění tvrdosti zákona v jiných právních odvětvích, kde k tomu zpravidla zákonem zmocněný orgán státu může (avšak nemusí) prominout povinnému subjektu splnění povinnosti,

uložené rozhodnutím jiného (hierarchicky nižšího) státního orgánu. V trestním právu je vzhledem k významu možných důsledků zmírnění toto právo svěřeno nikoli ministři nebo nižšímu úředníkovi, ale výhradně hlavě státu.

Zadáte-li v programu právních předpisů ASPI heslo „prominutí“, dopracujete se dokonce k šestnáctistránkovému seznamu předpisů, z nichž přinejmenším polovina je platných.

V tomto kontextu působí většina námitek proti institutu milosti, spočívajících v tvrzení o jeho ojedinělosti a reziduálním charakteru přinejmenším neinformovaně.

Institut zmírnění tvrdosti zákona tak lze nalézt například v právu sociálního zabezpečení nebo ve finančním právu (možnost odpustit penále). V trestním právu se vyskytuje jednak v podobě milosti – spíše než amnestie, která má poněkud jiný charakter, a slouží v tomto ohledu částečně i k jiným účelům: uvolňuje zatížený státní aparát a věznice, má také stimulační charakter, představuje naději pro širší skupiny osob, poji se s různými významnými daty, jejichž slavnostní charakter je zvýrazněn a oslavován i aktem odpuštění – jednak např. v právu výjimečně (a stejně jako ve všech shora uvedených případech z důvodů zvláštního zřetele hodných) odpustit náklady výkonu vazby a trestu.

Z pohledu obdoby institutu „zmírnění tvrdosti zákona“ v jiných odvětvích práva se jeví právo nařídít přerušování trestního stíhání a zmírnit nebo zcela odpustit trest jako zakotvení možnosti zmírnění nebo napravení škod, způsobených často velmi nedokonalým zákonem i (chybujícím) výkonným aparátem.

Takové křivdy včetně justičních omylů však nikdy nelze cestou milosti napravit. Jejich následky mohou být tímto způsobem pochopitelně pouze zmírněny. Není nic, co by dokázalo odčinit nespravedlivé věznění, pohanu a mnohačetné újmy, vyplývající jen z této skutečnosti.

1.1.3. Pozitivní motivace

„Etika je bezhraničná zodpovědnost vůči všemu živému.“

Albert Schweitzer

Milost (udělovaná v době Václava Havla nadto nejčastěji podmíněně) představuje vždy pozitivní motivaci, analogickou podmíněnému propuštění, a znásobenou výjimečností tohoto institutu i osobní odpovědností, která je s ní spojena nejen na straně adresáta.

Oproti řízení před soudem, omezeným hledisky stanovenými trestním zákonem a trestním řádem, se v řízení o milostech zohledňovala veškerá možná hlediska a velmi pečlivě se vážila – nebo se alespoň vážít mohla.

Mezi těmito hledisky však nebyla (a nikdy by neměla být) iracionální potřeba odvety, promítající se tak často – a často bohužel tak slepě – přinejmenším ve veřejném mínění.

Úspěšnost udělených milostí nebyla (kromě dodržení podmínek, za nichž byla případně milost udělena), zvláště sledována. Pokud však mohu vycházet ze zpětných informací, které měla Kancelář prezidenta republiky ve značné míře k dispozici, a to i díky pozornosti médií, věnované této oblasti, byla nesrovnatelně vyšší než úspěšnost rozhodování o podmíněném propuštění. Částečně je možné důvody úspěšnosti udělených milostí dovodit logicky: je jimi výjimečnost tohoto institutu i jeho užívání a také osobní povaha práva a závaznost nikoli státu, který se sám mohl v minulosti na takovém člověku provinít, ale konkrétní osobě. Pozitivní vliv mohla mít jistě také jakákoli osobní jednání s žadateli, i pomoc a přímluva a dobrozdání dalších fyzických i právnických osob

Z udělených milostí si vzpomínám pouze na jednu, která dopadla tragicky: dalším zločinem (jde o případ popsáný v šesté kapitole, oddíl 6.2.2.4.). Z ostatních udělených milostí si nevzpomínám na žádnou, která by byla následně zjevně zneužita, resp. bylo by možné v souvislosti s jejím udělením možné hovořit o zneužití nebo selhání jejího adresáta.

1.1.4. Role státu

„Princip právního státu vychází z priority občana před státem a tím i z priority základních občanských a lidských práv a svobod... Protože každý zákon obsahující příkazy a zákazy zasahuje do svobody jednotlivce a jeho základních práv, je třeba uvážít, zda a do jaké míry jsou příkazy zákona zřetelně a přesně definovány, ale také, zda jsou svému účelu přiměřené, vhodné a potřebné.“

Z nálezu Ústavního soudu č. 91/1994 Sb.

Milost koření hlouběji než-li strach, který vyvolává agresi, volající po násilí za násilí.

Zatímco milosrdenství je primární, přirozené a pozitivní, strach vychází z nevyhlášeného často sebou samým dále drásaného zranění – z narušeného osobního bezpečí tam, kde nedošlo k útoku přímo, a jakéhokoli typu ztráty tam, kde útočník oběť zasáhl.

Někdy je však velmi těžké odlišit útočníka od oběti a pouhé vynesení odsuzujícího rozsudku a výkon trestu se mnohdy zdá být jen politováníhodným státním alibismem a únikem od hledání skutečných řešení a skutečných vin a kořenů příčin chování – hybatele dalších zranění.

Ve své podstatě by bylo možno o milostech – a ve větším měřítku také o amnestiích – hovořit jako o aktech, jimiž je darována nová příležitost a nádeje. Může být nahlížena jako obraz daru života, který je tak často (a často

tak svévolně a bezúčelně brán, ničen a omezován, ať už je tím, kdo jej bere nebo omezuje, jedinec anebo stát.

Skutečnost, že jde o institut ryze tradiční, pozbývá ve srovnání se samotnou podstatou a základem institutu milosti na významu.

Pokud stát nechce ničit sám sebe a podkopat svoje základy, nemůže podporovat touhu po odplatě – iracionální pomstychtivost – ale jednat racionálně, jak je ostatně jeho prvořadá povinnost i podmínka sebezáchovy.

Není snad právě milosrdenství tím, co „spravedlnost“ – slepou a omezenou literou omezeného zákona, vůbec legitimizuje a činí ji přijatelnou, přípustnou a lidskou?

Může stát plnit svou roli a funkci a rezignovat přitom na milosrdenství, odpuštění a na lidskost zaměněnou z bezradnosti (či populismu) za lidskost jen pro některé?

Milost zmírňuje nelidskou krutost, zasahující jakoby úlomky roztržitého zrcadla aktéry zločinu a jejich blízké, i lidi, kteří mohou být v danou chvíli neznámí.

Kritika právního formalismu není kritikou práva nad všemi, ale kritikou instituce nad lidstvím a práva nad spravedlností.

Právo není oprávněno samo sebou, ale pouze svým cílem a účelem: neslouží-li právo spravedlnosti, pozbývá opodstatnění: stává se pouhou formou a prázdnu destrukcí.

1.2. Námítky proti institutu milosti

„Moc, která sebe samu identifikuje s pravdou, nepřipouští, že by se mohla dopouštět nějaké nespravedlnosti a jelikož je zvyklá i daleko nevinější projevy nesouhlasu tvrdě potlačovat, musí se jí jevit pokus... podrobit kritice a pozornosti práci bezpečnosti a justice – tedy orgánů obzvlášť citlivých na svou nedotknutelnost – jako cosi neslýchaného, nemyslitelného, neodpuštělného, jako cosi, co je třeba stůj co stůj potírat.“

Václav Havel, 1979

Institut milosti byl v době Václava Havla mnohokrát veřejně napadán. Aniž bych se chtěla na tomto místě zabývat důvody této mediální i odborné diskuse a jejími důvody (stejně jako jejího utichnutí se změnou hlavy státu), je jisté na místě učinit alespoň jejich souhrn.

Poměrně zásadní argumenty vedle jeho samotné povahy (obdoba institutu zmírnění tvrdosti zákona v jiných odvětvích práva) a naléhavé potřeby coby doplnění a korektivu ne vždy dobře fungujícího systému trestní spravedlnosti, poskytuje zahraniční právní úprava a zejména oblast mezinárodního práva veřejného (viz třetí kapitola, oddíl 3.1.4.).

1.2.1. Monarchistický relikt

„Kritici či odpůrci institutu milosti se podle mého soudu mýlí. V komentáři k písmenu g) článku 62 Ústavy České republiky, kde se stanovuje prezidentovo právo odpouštět a zmírňovat tresty uložené soudem... čteme následující větu: Tím má prezident republiky v rukou důležitý nástroj, jak napomáhat humanitě a lidské spravedlnosti tam, kde černobílý svět práva ji hledá těžko. Citovaná věta, jejímiž autory – to zde budiž zdůrazněno – jsou kvalifikovaní právníci, vyjadřuje potřebu měřit obsah pojmu spravedlnost ještě jinými měřítky, než jaká zná psané právo. Neschopnost obecně pojatého zákona vzít v potaz... čas od času se vyskytující a těžko zákonem předvídatelné, jedinečné, neopakovatelné okolnosti toho či jiného činu...“

Luboš Dobrovský

Tvrzení o tom, že institut milosti je reziduem oprávnění panovníka v monarchiích, který se udržel v právních rádech až do naší doby, bylo v době napadání institutu milosti sice hojně užívané, avšak nikdy neodůvodněné. O to častěji je však jeden autor přejímal od druhého, a podle úsloví o stokrát opakované lži posléze vešlo do širokého povědomí, takže posléze mu podlehl i někteří žadatelé (a také Spolek na obranu nezávislé justice Šalamoun – s výjimkou svého předsedy, Johna Boka). Oproti těm však zazněly i jiné názory: například ten, podle něhož je „milost pokorným přiznáním toho, že právo jen stěží dohání spravedlnost“.³

Předně je nutno říci, že institut milosti skutečně přešel do právních rádu moderních demokratických států z hluboké minulosti – tak jako mnoho jiných, tradičních institutů, jimž nás ani nenapadne to vyčítat. Nejde však rozhodně o feudální výdobytek: jen o institut starý jako historie lidstva – jak dokládají přinejmenším nejstarší písemné záznamy.

Milosrdenství – stejně jako touha po odplatě a mylné zaměňování odplaty za spravedlnost – provázají lidstvo od nepaměti. Stejně tak i institut milosti, a to ve všech společenských uspořádáních.

Pokud jde o novodobou historii, je milost jako součást právních řádů zakotvena i tam, kde nikdy feudální zřízení neexistovalo (viz např. Spojené státy americké), přestože se zde s vzrůstající brutalitou a násilím a odklonem od tradičních hodnot stala součástí mnohdy nedůstojných politických licitací a podbízení se nejnižším emocím voličů.

O místě institutu milosti v ústavách některých evropských zemí se zmiňuji podrobněji ve 3. kapitole, zabývající se právní úpravou (oddíl 3.3.).

Pokud by byl v důsledku diskuse probíhající v závěru funkčního období Václava Havla (či jakékoli jiné) v České republice institut milosti zrušen, držela by v tomto ohledu v demokratickém světě absolutní světový primát.

Nebrat ohled na okolnosti humanitární, ať při vzetí do vazby, při rozhodování o druhu a výši trestu nebo na situaci, která vznikne až po odsouzení,

³ Literární noviny, Jakub Patočka.

je institucionalizovaným bezprávím svého druhu: ve svém důsledku může být i porušením principu rovnosti.

Argumentovat proti podobné pejorativní nálepce obrazu lidskosti v trestním a ústavním právu lze především poukazem na nedostatky a reálné fungování systému trestní spravedlnosti a užitečnost institutu milosti, má-li stát dostát své povinnosti jednat a chovat se racionálně, a to dokonce i tam, kde se jednotlivé součásti systému trestní spravedlnosti chovají naprosto bezchybně v rámci dostatečně širokého prostoru uvážení.

1.2.2. Porušení presumpce nevinny

„Cílem a účelem státu je svoboda.“

Baruch Spinoza

„Podstatou člověka je svoboda.“

G. W. F. Hegel

Občas užívané tvrzení, že udělením milosti dochází nebo může dojít k porušení presumpce nevinny, postrádá opodstatnění (nikdy také nebylo věcně odůvodněno a zdá se, že autoři vycházeli z opačné premisy, než zásada, na niž se odkazuje): z udělení milosti nelze dovodit nic o vině či nevině toho, komu milost svědčí. Pokud bude zásada nevinny plně respektována, musí být na toho, kdo byl trestně stíhán, pohlíženo jako na nevinného stejně jako na kohokoli jiného, o jehož vině nerozhodl soud. Udělení milosti z hlediska posouzení viny anebo názoru hlavy státu na ni nevypovídá naprosto o ničem: s jedinou výjimkou. Tou může být situace, kdy se prezident republiky sám rozhodne vyjádřit svůj názor na zařazení určitého jednání mezi trestné činy nebo kvalifikaci určitého jednání jako trestného činu. Tím však rozhodně není dotčena zásada presumpce nevinny, svědčící ve prospěch stíhaného (a jeho prostřednictvím i státu a obecné potřebě spravedlnosti).

Presumpcí nevinny jsou (do značné míry pouze iluzorně) chráněna jednak práva obviněného, do nichž je trestním řízením i při stíhání na svobodě zasahováno velmi významným způsobem, jednak zájem společnosti na tom, aby z pouhé předpojatosti nebo na základě zdánlivých a náhodných důkazů nebyl odsouzen nesprávný pachatel, a pokud by byl takový z trestného činu původně obviněný člověk později shledán příslušnými orgány činnými v trestním řízení nevinným, aby újma, trestním řízením vzniklá obviněnému i státu, byla co nejmenší.

Je třeba zdůraznit, že udělením milosti formou abolicie nemusí nutně dojít k zastavení trestního řízení, neboť ten, komu byla milost udělena, má plně právo ji odmítnout. V takovém případě může soud vyřknout výrok o vině,

nikoli však o trestu, neboť on musí respektovat rozhodnutí prezidenta republiky, trestní řízení však proběhne.⁴

Trestní řízení je často zdoluhavé anebo představuje neúměrnou psychickou zátěž, v jejímž důsledku může docházet k podstatnému zhoršení zdravotního stavu stíhaných včetně ohrožení života. Existuje tak někdy velmi naléhavý zájem, který může vést k udělení milosti formou abolicie a jejího přijetí i tam, kde existuje o důvodech trestního stíhání konkrétní osoby značná pochybnost a je pravděpodobné, že by trestní stíhání skončilo zprošťujícím rozsudkem.

1.2.3. Porušení principu rovnosti

„Spravedlnost je stálá a trvalá vůle udělovat každému to, co mu patří.“

Ulpianus

Každý má právo podat žádost o milost.

Se všemi žádostmi bylo v době Václava Havla vždy nakládáno stejným způsobem (viz mj. čtvrtá kapitola).

Zvýšená pozornost byla věnována kategorii žádostí, které si prezident republiky svým rozhodnutím druhově vyhradil ke svému rozhodování, a žádostem, které obsahovaly zvláště alarmující důvody.

I tyto důvody, o nichž se zmiňuji v následujících kapitolách, bylo možné definovat a roztrždit do jednotlivých kategorií, které se v průběhu doby i legislativních změn a problémů s nimi spojených měnily.

1.2.4. Zasahování do nezávislosti soudů

„Ideji nezávislosti justice nelze obětovat ideu, pro kterou byla zřízena, totiž spravedlnost.“

Jana Chalupová

Právní teorie se zmiňuje o tom, že zastavením trestního řízení, prominutím nebo zmírněním trestu či jeho zbytku nebo zahlazením odsouzení zasahuje hlava státu do pravomocí soudů. Nezávislost soudů a jejich rozhodování ovšem není a nemůže být tímto rozhodováním nijak dotčena.

Základní práva a povinnosti stanoví Ústava, která stejně zakotvuje princip nezávislosti soudů jako právo hlavy státu udělit milost, případně amnestii, o jejímž místě v systému trestní spravedlnosti se paradoxně analogická

⁴ K odmítnutí milosti docházelo nejčastěji tam, kde byla abolicie udělena z principiálních důvodů, a právě proto, aby trestní řízení i u člověka vážně nemocného, drženého však do udělení milosti ve vazbě, mohlo proběhnout.

diskuse nevede. Zdá se tedy, nebyla-li tato argumentace ryze účelová, jako by byl napadán a zpochybňován pouze prezident republiky, ať už z jakýchkoli důvodů, když obdobná práva přiznaná nebo spolupřiznaná předsedovi vlády (případně jím pověřenému členovi) byla a jsou považována za legitimní a správná.

To zvláště vyniká u srovnání (individuální) milosti a (hromadné) amnestie, kdy je zřejmé, že každá udělená milost byla posuzována individuálně, zatímco okruhy osob, vymezené amnestiemi, zohledňujícími nadto humanitární hlediska jen zčásti – je v zásadě považována za žádoucí a správnou. Právě u amnestie vyniká její spíše regulační charakter, na rozdíl od motivativního a zmírňujícího charakteru milosti.

1.3. Milost a spravedlnost

„Spravedlnost, již neprovází síla, je bezmocná. Síla, již neprovází spravedlnost, je tyranská.“

Blaise Pascal

Zákon nepamatuje a nikdy nemůže pamatovat na všechny potenciálně existující situace. Mohou být další a další zákony, může jich být (na úkor právního vědomí) stále více a mohou být stále složitější – stejně jsou nezpůsobitelné pojmout člověka a lidské osudy a pohnutky v celé jejich šíři.

Milost může představovat poslední možnost pro člověka, jehož uvězněním vzniknou škodlivější následky, než udělením milosti – nebo pro toho, kdo byl odsouzen v důsledku justičního omylu, který trestní systém odmítá uznat.

Je posledním prostředkem zmírnění důsledků justičních omylů – které však zásadně nemůže napravit. Pokud hlava státu odmítá zabývat se žádostmi z tohoto hlediska, a to zejména tam, kde prostředky nápravy nefungují nebo fungují jen velmi obtížně, nese obrovskou zodpovědnost za nespravedlnost, v právním ani jiném státě rozhodně neodůvodnitelnou požadavkem stability soudních rozhodnutí.

Při rozhodování o trestu nemohou být soudy známy všechny okolnosti, z nichž mnohé nastanou později, anebo se řadou skutečností při probíhajícím řízení orgány v něm činné zabývat nemohou, byť by i právě ony činily probíhající řízení anebo výkon trestu nelidsky krutým. Jiné se v trestním řízení vůbec nezkoumají anebo je jim věnována jen okrajová pozornost.

Může být odstraněno věznění nevinného člověka a iniciováno podání mimořádného opravného prostředku, který byl dříve odmítnut. I zde jde tedy o nalézání spravedlnosti a práva – více než o pouhou dikci zákona.

Skutečnost, že pro udělení milosti nejsou dána přesná a jednoznačná kritéria, je v tomto ohledu výhodou, nikoli omezením (i opodstatněním exist-

tence samotného institutu při přihlédnutí k původní i finální úloze práva): mohou tak být zvažovány veškeré okolnosti i lidský rozměr každého případu. Milost představuje něco nad rámec pouhých psaných zákonů, cosi, co je v zájmu naděje, milosrdenství a lidství výrazně přesahuje.

Zakotvení institutu milosti v systému trestní spravedlnosti je nejen tradiční (a naprosto nespojené s monarchiemi), ale z hlediska pojistek – i za systému, který by v praxi fungoval bez vážnějších chyb – i nutný. Je výrazem nikoli nadřazenosti a pýchy, ale pokory a respektu k základní úloze práva, i odrazem hlubokého vědomí nedokonalosti každého právního systému.

Argumenty neprinciálními, o to však více zejména v současné době aktuálními, jsou nadto stav trestní justice a rozhodování o vině a trestu, vězeňství a špatná trestní a sociální politika, a inflace sankcí spojená s oslabením většiny jejich funkcí a s devalvací hodnoty svobody a hodnotového systému, jež kriminalitu a míru násilnosti nepřímou, zato však dlouhodobě a velmi účinně podporují.

Milost je tak tradičně i výrazem prosté potřeby, kterou může sdílet v průběhu doby kdokoli, neboť kohokoli se může týkat: kdokoli se může stát obětí omylu – a nedokonalosti a zpučnosti instituce, odmítající z prestižních nebo jiných důvodů své chyby napravit.

Milost je výrazem úcty k právu, spravedlnosti a pokory před omylností jakéhokoli systému. Je výrazem nadřazení spravedlnosti pouhému (psanému) právu a zároveň i úcty a vážnosti, již přikládáme funkci hlavy státu.

Je důležité mít na mysli, že jakkoli je odplata někdy zjednodušeně vnímána jako spravedlnost, se spravedlností přímo nesouvisí. Je to způsob, jakým si – ať institucionalizovaně či mimo právní řád – ulevujeme od tíživých a hořkých emocí. To však nemění nic na sobectví, které v sobě vždy zahrnuje, a také na primární příčině – touze po tom, aby za naše utrpení trpěl někdo jiný. Odplata je pokračováním pohybu v kruhu.

Odplata je vždy samoučelná. Jako skutečný, a ve svých důsledcích mimořádně nebezpečný anachronismus, je nabízena jako náhražka racionálního a účelného řešení příčin kriminality a významnější pomoci poškozenému a řešení důsledků trestného činu.

2. kapitola

TRESTNÍ SPRAVEDLNOST A INSTITUT MILOSTI

„Ze strachu se lidé dopouštějí násilí, ze strachu lžou. Tyran a lhář má strach, a otrokem je i ten, kdo znásilňuje.“

T. G. Masaryk

2.1. Místo milosti v systému trestní spravedlnosti

„Je třeba, abys byl spravedlivý zadarmo a aby pro tebe žádná odměna za spravedlnost nebyla větší, než že jsi spravedlivý.“

Seneca

Množství žádostí o milost kopíruje zbytky důvěry žadatelů v systém spravedlnosti – a stejnou mírou i jejich zoufalství a míru a úroveň fungování trestní spravedlnosti. Odráží nedostatky trestního systému, zároveň je však také obrazem míry naděje žadatelů, že se jejich osobní situací a důvody bude – i v bezprávném postavení, do něhož se dostali, ať už vlastní vinou anebo neprávem – někdo zabývat.

Milost je tradičně součástí trestní spravedlnosti přinejmenším ve všech zemích, vycházejících z tradic římského, ale i anglosaského práva (avšak nejen tam). Je chápána nikoli pouze jako právo hlavy státu (mnohde dokonce i nižších státních úředníků – viz 3. kapitola), ale i jako doplněk a nedílná součást systému trestní spravedlnosti, a při jeho užívání pojistka a garance systému – v situacích, které nelze předvídat, a zákon je proto neřeší anebo výslovně řešit nemůže nebo je taková úprava z nějakých důvodů (dočasných, politických) odmítána.

Existence institutu milosti v právních systémech je uznáním nedokonalosti práva, které být dokonalé ze své podstaty nemůže, ač je povinno k tomu ideálnímu cíli směřovat a snažit se být mu co nejbližší.

Význam milosti narůstá v závislosti na nedokonalosti legislativy a justice a tam, kde i do tohoto prostředí pronikla korupce.

V předchozí kapitole jsem se zabývala povahou institutu milosti. Je nepohybná a ani ve veřejné diskusi nenapadanou skutečností, že milost plní úlo-

hu **zmírnění tvrdosti zákona** (viz první kapitola, oddíl 1.1.2.) a pozitivní motivace (1.1.3.).

V době působení Václava Havla ve funkci prezidenta republiky se stala naopak (v Čechách) nejvíce napadanou a diskutovanou otázkou, zda může a má milost plnit (svou tradiční) roli i jakéhosi soudu posledního odvolání a sloužit tak (i nadále) k nápravě justičních omylů a křivd.

Cui bono?

2.1.1. Omyly justice

„Moc vychází z apriorního předpokladu, že státní orgány nemohou nikdy postupovat nespravedlivě. Soudní rozhodnutí je považováno za principiálně neomylné. Chci zdůraznit, že onen předpoklad neomylnosti je velmi nebezpečný.“

Václav Havel

„Pane Havel, copak nevíte, že existuje rozsáhlý systém vzájemného prověřování soudních rozhodnutí?“

Antonín Kašpar¹, předseda senátu

Obecně se uznává, že milost je mnohdy posledním možným prostředkem – nikoli nápravy, ale pouhého zmírnění škod spáchaných systémem, který se dopouští omylů, byť by i sám byl sebedokonalejší. Jejich počet stoupá úměrně nedokonalosti systému a jakékoli poplatnosti – politické, mediální nebo jiné, jeho přetíženosti a z nich vyplývajících chyb nebo nesprávných rozhodnutí, nejde-li přímo o zločin, jak tomu docházelo přinejmenším v nedávné minulosti v prostředí komunistických režimů. Diskuse se vede o tom, spíše z hlediska etického než právního, nakolik tímto posledním prostředkem být má.

Je zřejmé, že milost, kterou prezident republika (a hlava státu obvykle) může udělit z jakéhokoli důvodu, nemůže být prostředkem nápravy, neboť nemůže zhojit všechny následky, k nimž došlo v důsledku justičního omylu – souhry náhod nebo povrchní práce policie a justice.

Nemůže rozhodně vrátit nebo odčinit čas strávený ve vězení nebo jiné důsledky trestního řízení.

Udělením milosti také není nijak dotčen výrok o vině a vinu nebo nevinu z něj nelze žádným způsobem dovodit. Ten, jemuž byla milost udělena, má plné právo milost odmítnout a rozhodnout tak o svých dalších možnostech domoci se spravedlnosti správným výrokem soudu (dovoluje-li mu to zdravotní stav a má-li dostatek finančních prostředků na dobrého advokáta) sám.

¹ Z procesu s členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, 1979. Brzy poté, co JUDr. Kašpar v rozporu s mezinárodními pakty o lidských právech odsoudil řadu členů VONS k mnohalejším vězením, byl jmenován ministrem spravedlnosti.

Ve světě jsou známé případy stovek osob, odsouzených neprávem a v důsledku omylu justice. Někteří z těchto lidí byli odsouzeni k trestům smrti, na jejichž výkon čekali dokonce i několik desítek let.²

Velmi známé jsou zejména ve Spojených státech amerických milosti udělené v důsledku nesprávných výroků o vině, které soud nechtěl jako nesprávné uznat anebo je již revidovat nemohl³, dokládající nedokonalost každého justičního systému, v němž zjevně přinejmenším čas od času dochází k vítězství rigidity a upřednostnění nižších právních zásad (někdy v důsledku tlaku médií a veřejnosti na odsouzení obžalovaného, jindy pro snadnější uchopitelnost pouze procesních pochybení), nad obecným nejvyšším požadavkem spravedlnosti, profesionalitou a úctou k právu a lidským hodnotám.

Je třeba zdůraznit, že za každým takovým případem je nezměrné úsilí oběti systému, jeho advokáta, a často i řady nevládních iniciativ.

V posledních době vyšla najevo další řada takových justičních omylů: omylů nebo zločinů z předpojatosti a strachu, systémových chyb i lidských selhání (uznaných dokonce samotným systémem), u nichž mohlo být v důsledku pokroku vědy zkouškami DNA nade vší pochybnost prokázáno, že k odsouzení došlo neprávem.

Ve státě, který se deklaruje jako právní, je zásadně a zcela nepřijatelné, aby byly vězněni lidé zbytečně, ke škodě své i celé společnosti, anebo dokonce lidé nevinní, a na prvním místě tak stála (samoúčelná) represe. Zdá se však, že došlo ke zvrácení hodnotového systému, kdy na prvním místě je mnohdy formální hledisko systému, a až na posledním místě lidské osudy, včetně dosud jen částečně saturovaných potřeb poškozených, a spravedlnost.

Možná je důležité upozornit, že v současné době jsou mimořádné opravné prostředky (stále) jen namalovanými dveřmi na velmi tlusté zdi, dovolání nesplnilo očekávání a pokud bude zrušen (omezen, nevyužíván anebo využíván bez ohledu na jeho podstatu a účel) institut milosti, bude jím zrušen (omezen) prostředek zmírnění nespravedlnosti (nevyhovujícího a nefunkčního) a ze své podstaty omezeného systému. Je nutné upozornit, že obecně známé příliš formální rozhodování soudů kritizoval dokonce

² Např. www.hyperlink.cz/protis.

³ Statistika hovoří o 10 % justičních omylů ve Spojených státech amerických (spolehlivá evidence justičních omylů v České republice neexistuje a existovat ani nemůže: ani ta zjevně nesprávná rozhodnutí justice zpravidla odmítá uznat). V poslední době byl publikován údaj, že zkoušky DNA odhalily již u 200 osob odsouzených ve Spojených státech amerických k trestu smrti a čekajících na jeho výkon, že se tyto odsouzení trestných činů, za které byli takto odsouzeni, nedopustili. Zveřejnění tohoto čísla přitom jistě není důsledkem abnormálně špatné práce americké justice, ale občanské kontroly její práce: a snad i dospělosti, umožňující uznání vlastních chyb. Existence jakéhokoliv takového procenta nebo i promile (znamenantící vedle věznění nevinného namísto pachatele i jeho beztrestnost) je ovšem v civilizované společnosti nutno považovat za hrůzně a lhotejnost vůči nim za zcela nepřijatelnou.

i Ústavní soud. Je tedy důležité definovat hodnoty, které pro nás jsou důležité a prioritní a jejichž ponížení nebo narušení se vždy obrací proti společnosti: jsou jimi člověk, lidskost, lidská práva, svoboda, spravedlnost – jak deklaruje (a jak může z užití institut milosti zřetelně vyplývat), anebo jsou jimi mnohdy samoúčelná a formalistická hlediska systému, pohodlnost a snadný alibismus, umožňující se nezabývat tím, co je sice všeobecně známo (nedostatky trestního systému, možnost omylu justice, nefunkční nebo nedostatečně fungující opravné prostředky, výskyt neschopnosti nebo nedostatku vůle se s vlastními chybami vyrovnat, brzda v podobě profesionální solidarity a loajality, vliv tlaku médií i času, přetíženost systému, který tak častěji dělá chyby, široce pojímaná zásada volného hodnocení důkazů, porušování zásady presumpce nevinny, přednost stability soudních rozhodnutí před zákonností rozhodnutí...) – avšak – zpravidla – se nás to bezprostředně netýká?

Netýká?

Cílem práva je a musí být spravedlnost, nikoli uspokojení vlastních představ o fungování systému, jehož funkcí je – ad absurdum – zajistit splnění tohoto cíle, který si do značné míry osvojil relativizovat nebo dokonce popírat.

Zdá se být zřejmé, že v případě zjevného omylu justice, který sama odmítá napravit, je udělení milosti nikoli pouhou možností, ale pro toho, komu je právo udělit milost svěřeno, kategorickým imperativem.

Není ospravedlnitelné nadřazovat formu právu, chyby, nedopatření a nedokonalosti státu lidskosti a lidským hodnotám, na nichž jediné může být založena legitimní a dlouhodobě životaschopná a rozvíjející se lidská společnost a samoúčelně chovající se systém, oproštěný od původního účelu i cíle, nadřazovat člověku a lidskosti – nadřazovat zákon spravedlnosti.

Prvorepublikový Slovník veřejného práva československého (Brno 1929, Hácha, Hobza, Hoetzel, Weyr, Laštovka) k otázce pochybení justice jako důvodu udělení milosti uvádí: „Nikoliv bez odporu byla uváděna jako důvod milosti také snaha napravit justiční omyl, tedy odsouzení nevinného neb osoby, jejíž vina nebyla nade vší pochybnost prokázána, je-li zákonem další přezkoumání rozsudku vyloučeno. Náprava takových omylů má se ovšem díti pořadem práva, i než v praxi je tento důvod uznáván a byl patrně příčinou i toho, že četná zákonodárství, mezi nimi i naše, vyhradila orgánu oprávněnému udělení milost výkon tohoto práva i bez žádosti v případech, kdy by justiční omyl byl nenapravitelný, tedy při trestech smrti.“

John Bok, předseda Spolku na obranu nezávislé justice Šalamoun, jediné nevládní organizace, která se v České republice dlouhodobě zabývá možnými justičními omyly a dalšími pochybeními systému trestní spravedlnosti, v jednom ze svých dopisů apeluje: „Jestliže advokát opomněl či zanedbal úkony, kterými by dal možnost příchodu práva (dovolání, SPZ, ústavní stížnost nebo obnovu řízení), kdo jiný může věc napravit, když ne prezident udělením milosti?“

2.1.2. Milost a oběti

„Je populistické a demagogické domáhat se toho, aby byla lépe zajištěna práva obětí než práva zločinců... Porušení práva kohokoli, i toho nejhroššího zločince je, pokud původcem takového porušení je státní orgán, nebo pokud státní orgán takové porušení toleruje, začátkem odstraňování demokratického pořádku lidských práv. Takové porušování ohrožuje společnost jako celek a stupeň jeho společenské nebezpečnosti je podstatně vyšší než je tomu u vraždy, loupeže nebo znásilnění. Je pro společnost mnohem nebezpečnější, neboť jejím jménem se koná zločin a ona je jím jako celek zasažena.“

Petr Uhl

V souvislosti s otázkami udělování milosti se vždy vynořuje řada otázek, týkajících se poškozených v konkrétní trestní věci.

Při rozhodování o udělených milostech Václav Havel zpravidla respektoval vždy mimořádné stanovisko poškozeného, který se vyslovil pro udělení milosti. Na zájmy poškozených byl brán zřetel již v řízení o žádostech, kdy sice nebyla vždy zjišťována stanoviska poškozených vzhledem k zraněním, která by mohly dotazy znovu otevřít, ale tam, kde to přicházelo v úvahu, byli žadatelé směřováni k vyrovnání s poškozenými, náhradě škody a mimosoudnímu vyrovnání, a této oblasti byla věnována značná pozornost.

V souvislosti se systémem trestní spravedlnosti, jíž se v této kapitole věnuji, je třeba v souvislosti s poškozenými a jejich postavením konstatovat několik základních problémů.

Předně tedy se zdá, že tam, kde by měl stát poškozenému nabízet všestrannou pomoc (postavení poškozeného sice bylo v posledních letech posíleno, a zákonodárce pamatoval i na jistou formu pomoci, avšak rozhodně nikoli uspokojivým způsobem a v dostatečné míře), nabízí namísto této pomoci jen trest uložený pachateli, z něhož může do určité míry plynout emocionální zadostiučinění, avšak sotva cokoli dalšího.

Stát je však povinen chovat se vždy racionálně. Trest a trestání by mělo být vždy racionální, nikoli obrazem strachu společnosti nebo obrazem emocí.

Uložený trest v tomto ohledu funguje jako past, která pozornost od řešení obrací k emocím a plní úlohu alibi: trest implikuje, jako by jím spravedlnosti bylo učiněno zadost.

Viníka a jeho potrestání tak stát nabízí namísto řešení situace poškozeného, kterou se jinak nechce zabývat a ponechává takřka celý tento prostor nevládním organizacím⁴ a samotnému poškozenému.

Stát by však neměl posilovat cit obětí a emoce, které poškozeného mohou jen úspěšně přidržovat v prožitém utrpení nebo křivdě, která se mu stala, ale vstoupit mezi pachatele a poškozeného. Nabídnout poškozenému včasnou

⁴ Z nevládních organizací za všechny alespoň Bílý kruh bezpečí (www.bkb.cz), občanské sdružení Rosa (www.rosa-os.cz) nebo Strada (www.strada.cz).

a účelnou (obligatorní) pomoc: každému poškozenému, podle jeho individuální situace a jakmile je tak identifikován.

Posilování emocí poškozených nebo nabízení jejich uspokojení namísto racionálního řešení a pomoci vede k dalšímu prohlubování a posilování již vzniklých emocí a traumat.

Koncepcí odplata = spravedlnost posiluje neodpuštění a vytváří z něj kvalitu, kterou není: je způsobil být jenom těžkou koulí zátěže, stahující do bažiny utrpení, křivd, výčitek, sebetřýznění – a minulosti znemožňující (poškozeným) žít přítomnost.

Neodpuštěním prožíváme znovu a znovu svá utrpení a utvrzujeme se v něm a posilujeme již utrpené následky psychické, fyzické, stagnaci, vnitřní nesvobodu.

K odpuštění je třeba velkorysosti a síly. Je to však také jediný prostředek, jak nenitit sám sebe. Neznamená vzdát se racionálního postupu vůči pachateli a „vydat se na pospas“, ale osvobodit se.

Vyrovnat se s nespravedlností nebo křivdou, která se stala v minulosti nebo s minulostí obecně, nelze ani „tlustou černou čarou“, která je jejím popřením nebo potlačáním (a je tedy jen otázkou času, kdy se to, o čem se tváříme, že neexistuje, proderá na povrch), ani štvanicemi, které jsou jen druhou stranou téže mince: na počátku musí stát uznání.

Je obtížné hovořit o vině a obětech, dokonce i jen v rámci trestní spravedlnosti – stejně jako obtížné se hledají příčiny toho, proč k určitému činu došlo.

Je však jisté, že nikdy není jen jedna oběť a vina nikdy nespočívá jen na pachateli trestného činu.

Oběti na počátku jejich řady může být sám pachatel (jsou mezi nimi často týrané nebo odložené děti nebo děti vyrůstající na okraji společnosti, které uvěřily, že nemají v životě pozitivní šance nebo je skutečně neměly nebo je nikdo nenaučil je využívat – případně i oběti virtuální reality vytvářené filmy, reklamou nebo jinými aspekty současné kultury). Dalším v řadě je samozřejmě ten, komu trestní řád přiznává označení poškozeného, jeho blízcí, ale i blízcí na straně pachatele. I společnost, která je často i v roli viníka a jejíž nemoci jsou tím, z čeho kriminalita vyrůstá, včetně systému, který mnohdy zbytečně kriminalizuje, nepomáhá a odmítá, a tím vrací pachatele zpět do téhož okruhu.

Je velmi snadné mít soucit s oběťmi. Mnohem obtížnější je vidět oběti za oběťmi, nebo dokonce za těmi, kteří byli v tomto postavení před mnoha lety (což nemusí být zřetelné anebo si nepřejeme vidět to nyní), dívat se podstatně hlouběji, než jak to činíme obvykle (a než na tyto souvislosti obvykle nahlíží soud): vidět i cestu k zločinu a koloběh pachatelů a obětí, násilníků a znásilňovaných, prosících o pomoc a zabíjejících sebe nebo toho, kdo ublížil, a vidět návaznost tohoto jednání a selhávání jednotlivců i skupin na jako epidemii se šířící hodnotový systém, v jehož čele stojí okamžitý prospěch,

ekonomický zisk, bezcitnost, chamtivost, cesta od božského ke zvířecímu v člověku.

Lákavá snadnost soucitu s oběťmi a odsudků pachatele však nesmí stát v cestě racionálnímu zacházení a vzhledu ze strany státu.

Snahou nebo souhlasem s porušováním práv pachatelů se sami zapojujeme do kola násilí, které pomáháme roztáčet a udržovat v kruhu. Kdo ho má zastavit nebo brzdít, ne-li ten, kdo k tomu má mít nejvíce rozumu, tedy stát, a napomáhat mu, ne-li my všichni, každý, jemuž není *lhostejno, že s každým posunem tohoto kola se rodí nová oběť a zasévá semeno dalšího potlačení a dalšího násilí.*

Udělením milosti mohly být dotčeny emoce poškozeného, ale nikoli jeho situace, kterou se – v důsledku důrazu na postoj pachatele vůči poškozenému a vyrovnání – podařilo občas alespoň částečně zlepšit.

2.2. Trestní spravedlnost

„Jestliže nevíme, ke kterému přístavu míříme, žádný vítr není příznivý.“

Seneca

2.2.1. Systém trestní spravedlnosti

„Trestní právo je – vedle práva ústavního – nejpoličtější právním odvětvím, neboť je nejsilnějším právním prostředkem, jímž stát omezuje jednotlivce. Může totiž zasáhnout represivními prostředky nehlouběji do lidské integrity, zavést kontrolu života, uložit trest a může vést k až největšímu zásahu do života člověka – zbaví ho osobní svobody. Proto je nanejvýš důležité, aby trestní právo fungovalo spravedlivě, a to prostředky, které stát zákonem stanovil.“

Jana Chalupová

„Stát zaniká, jedná-li proti rozumu.“

Baruch Spinoza

Pokud se zabýváme místem milosti v systému trestní spravedlnosti, není možné nezabývat se i systémem samotným. Účelem následujících poznámek je však pouze nastínit problémy systému trestní spravedlnosti, který se mnohdy chová destruktivním způsobem – způsobem ničivým pro společnost z hlediska jejich potřeb i účelu, který má plnit.

Do jisté míry nejde jen o problém České republiky. I v celosvětovém měřítku se zdá, že dosavadní systémy a pojetí trestní spravedlnosti jsou zastaralé a nevyhovující v porovnání s vývojem toho, co obvykle nazýváme civilizací, zatímco máme na mysli více či méně technický pokrok.

Jsme na prvním místě v Evropě, s výjimkou států bývalého Sovětského svazu, Rumunska a Bulharska, pokud jde o počty vězňů na počet obyvatel. Hladina kriminality přitom k tomuto umístění neopravňuje. Počty našich vězňů se snížily v souvislosti s novelou trestního zákona, účinnou od 1. 1. 2002, nyní se pohybují opět v původní výši.

Nejen u nás, v zemi (zvláště ve srovnání se zeměmi Evropské unie) s velmi a rozsáhle uplatňovanou represí, je zcela zřetelné, že tato cesta, jakkoli modifikovaná, nevede ke svému cíli. Pochybné účinky represe nadto zřetelně vystupují při pohledu do systémů skandinávských zemí, se zřetelným důrazem na sociální práci, a do Ruska anebo Spojených států amerických, zemí tradičně opírajících svoje trestní právo o rozsáhlou represí, se stále tragičtější a prohlubující se brutální trestnou činností, šílenými střelci a rostoucím počtem vražd mezi dětmi, vyrůstajícími v této kultuře. Nedostatek respektu státu k člověku, jeho životu a lidským hodnotám, nacházející svůj praktický obraz v uplatňování trestní spravedlnosti, v nedostatku respektu k lidským hodnotám na straně těch, které paradoxně má napravit nebo přesvědčit, že právě oni by měli tyto hodnoty respektovat. Nemůže být úspěšný – vydává rozporuplné a nevěrohodné signály, které mohou být samy o sobě jedním z faktorů kriminality a odporu proti tomu, co deklaruje, avšak sám neplní.

Ani poškození, jak již bylo řečeno, nemají v trestním řízení postavení, které jim náleží a stát se tímto způsobem a svou nečinností, pokud jde o nápravu následků trestné činnosti, podílí na dodatečné viktimizaci, represivním ladění společnosti i na kriminalitě samotné.

Trestní systém, který se tak stává sám původcem vrstvení příčin, jejichž následky má minimalizovat nebo odstraňovat úplně, neplní obecný požadavek spravedlnosti jako opaku arogance a svévole státní moci. Svými rozhodnutími porušuje i ty zásady, které sám sobě pro svoji činnost stanovil.

Represe je tím, co je nejsnadněji uchopitelné a co lze nejsnadněji nabídnout. Zároveň je však obrazem bezradnosti státu a příčinou dalšího násilí, kriminality a jejich dalších kol. Náhražkou nehledání nebo neúspěšného hledání příčin anebo ignorování těchto zjištění.

Krutost se vždy vrací v podobě krutosti: není důležité, zda je násilí (tvrdost, krutost, nespravedlnost) legální či nikoli: důsledky i odpovědnost jsou podobné.

Změny a východiska z této neuspokojivé situace můžeme dosáhnout teprve tehdy, až dojdeme k rozhodnutí problémy kriminality řešit racionálně a účelně a nikoli pod ochromujícím a destruktivním diktátem strachu a v intencích spirály násilí, ať legálního anebo postihovaného zákonem: z hlediska vývoje toto rozlišení bohužel pozbývá na významu.

2.2.2. Represe

„Často se říká, že bezmocnost plodí násilí... V politickém slova smyslu to znamená, že ztráta moci se stává pokusem k nahrazení moci násilím – a že násilí samotné končí v bezmocnosti... Moc a násilí jsou protiklady; kde jedno vládne absolutně, druhé schází. Násilí se objevuje tam, kde je moc ohrožena, ale ponecháno samo sobě končí naprostou ztrátou moci.“

Hannah Arendtová

Mediálně byl postupně vytvořen falešný obraz, implikující představu, že trestní právo je hlavním prostředkem nápravy nespravedlností, jimž může být člověk v životě vystaven. Trestní právo však má zásadně především represivní a (i z tohoto důvodu) subsidiární povahu. K narovnání vztahů slouží především ostatní právní odvětví.

Instituty trestního práva nejsou zpravidla zásadně prostředkem nápravy – nejsou k tomu způsobilé. V důsledku trestního řízení, je-li vedeno dobře, může být někdo odhalen jako pachatel trestného činu, může být usvědčen a potrestán. V těch případech, kde není třeba dalšího dokazování, může rozhodnout o náhradě (majetkové) škody.

Je přitom otázkou, nakolik jsou udělované tresty racionální, a zda tento postup nevytváří zárodky dalších a podstatně tragičtějších následků pro všechny zúčastněné. Trestní právo založené převážně na represii tak může být často považováno za asociální nebo asociálně se chovající právní odvětví.

Ve své podstatě, nenavazuje-li na rozhodnutí o trestu odnětí svobody systém účelné pozitivní penitenciární (účelné a funkční programy zacházení, vycházející ze znalosti příčin kriminálního chování konkrétních pachatelů) a postpenitenciární péče (reálné pozitivní možnosti), představuje výrok o trestu pouhé oddálení a vytvoření nekonečné řady problémů při neřešení, nebo jen mizivém řešení situace oběti: analogii mnohonásobného života na dluh s lichvářsky vysokými úroky (trest plní roli izolace, případně izolace a odplaty, pokud však účinně neřeší situaci poškozených, zesiluje se tlak na zvyšování a zpřísňování legálního násilí, zvyšuje se pravděpodobnost recidivy).

Jednou z příčin vytvořeného obrazu je přitom především skutečnost, že v běžném životě nefungují ke svým účelům zřízené instituce a instituty, a tam, kde selhává tato formální struktura společnosti, se zoufalí lidé uchylují k zoufalým jednáním: jím je v ještě sociálně přijatelné (a ke své škodě široce přijímané) podobě volání po represii a snaha, často z bezmoci a bezradnosti, řešit osobní problémy tímto – ještě právním – způsobem.

Volání po represii je tak přímým důsledkem nejenom obecného omylu o prospěšnosti represe a její schopnosti kterýkoli problém vyřešit, ale i nefungování právních institutů, případně celého právního systému nebo jeho jednotlivých částí, nad míru, která je ještě únosná a zhojitelná v rámci individuálních řešení.

Nadužívaná represe je jediným zdánlivě účinným prostředkem, který tento systém ve skutečnosti zná a praktikuje, a s nímž i při snahách o odklon operuje. Samotným používáním represe však dochází k prohlubování a sčítání příčin kriminálního chování – přinejmenším tam, kde se trestné činnosti dopouštějí lidé stojící na okraji společnosti nebo z ní jakýmkoli způsobem vyřazení, kteří jsou přesvědčeni o své nízké ceně a minimálních pozitivních možnostech.

Přes proklamace prevence je zastrašení (i izolace samotná) systémem považováno za jediný možný funkční prostředek, kterým skutečně disponuje. Tato cesta vede pouze k dalšímu zpřísňování, kdy to, co k zastrašení stačilo původně, je podruhé již nedostatečné. Tento účinek se vztahuje především k jednotlivci, ale i k celku. I proto nelze tento systém funkčně změnit jinak než v samotné podstatě.

Trestní systém nezaručuje, že není držen ve vazbě, odsouzen a vězněn skutečný pachatel. Každodenní informace o spáchaných trestných činech a thrillery vytvářejí zdání obvyklosti a přinášejí do všech oblastí života více násilí, jehož obvyklost rozpuští dosavadní odpor a zábrany.

Každé omezení osobní svobody u dětí i mladistvých je velmi diskutabilní a může vést ke škodlivějším následkům než alternativa uvěznění, na jakémkoli místě – zejména právě ke kriminální kariéře a k jejímu prohloubení a rozvoji. Pouhé ustanovení trestního soudnictví nad mládeží může vyřešit jen dílčí problémy.

Pokud hledáme prostředí, kde dochází k prohlubování a nárůstu agresivity a projevů násilí, je to právě na těchto místech: ve věznicích.

2.2.3. Kriminalita

„Kde se používá násilí, tam se násilí probouzí.“

Karl Jaspers

Samotné téma kriminality je natolik složité, že lze pouze načrtnout některé dílčí problémy systému trestní spravedlnosti i samotné kriminality.

Za zásadní je přitom jistě třeba považovat příčiny, stojící na straně společnosti a státu, který nese zásadní odpovědnost za racionální obsah trestní politiky a efektivní zacházení s kriminálním chováním.

Lze říct, že kriminalita je výslednicí především dvou základních příčin, které si vycházejí vstříc: Na jedné straně stojí kultura společnosti a hodnoty, které vyznává, její způsob života a systémy přesvědčení, na druhé samotná trestní politika a trestní systém. Významnou měrou se této oblasti dotýká jakákoli nepravdivost a pokrytectví na straně státu (a jeho představitelů), který tímto způsobem pozbývá své možnosti pozitivního působení v oblasti práva a donucení.

Nepochybně je možné mezi příčiny kriminality řadit i nefunkční instituty, které mají zabezpečit chod společnosti, a absenci pozitivních vzorů, navyklý způsob negativního vymezování sebe sama, běžný i v politice: negativní myšlení, hodnocení a jednání.

Dalšími skutečnými příčinami kriminálního chování jsou i konkrétní hodnoty sdílené společností (důležitostí, které jim obvykle přikládá, způsobem, jakým s nimi nakládá nebo cenou, kterou je ochotna zaplatit), zacházení s lidskými hodnotami, lhostejnost, používání negativních prostředků (strach, manipulace, násilí) a násilí ve společnosti, ať legální anebo to postihované zákonem.

Také vysoké využívání věznění za současného stavu vede ke zvyšování kriminality a dalším ztěžím odčinitelným následkům.

Současný vývoj lidské společnosti vede ve světovém měřítku k vytváření propastných rozdílů: plýtvání proti blahobytu a hladomorům a epidemiím, a novým fenoménům v oblasti kriminality. V jejich pozadí může stát jakýkoli druh násilí a množství násilí, které nás obklopuje, selhání v důsledku přetíženosti, související s vývojem světa, a to, co jsme připustili jako součást našich životů v podobě agresivních reklam, mýtu dokonalosti a nepravděpodobných vzorů povrchní úspěšnosti, „socializace“ dětí televizními a jinými médii, která přinejmenším zčásti omezila obvyklý lidský kontakt a kontakt s rodiči a jejichž netragičtější následky známe jako vraždy mezi dětmi, o nichž bychom si přáli domnívat se, že to jsou excesy, s jejichž existencí nemáme navíc nic společného a neneseme na nich ani svou pasivitou ani část viny.

Na straně společnosti se k příčinám kriminality řadí její chování, pokud neposkytuje šanci na důstojný život, a chování, které neumožňuje se s ní pravdivě ztotožnit: stává se tak prostorem využívaným výhradně pro vlastní cíle, pokud taková pravidla přijmeme.

Čím méně je společnost, která stanovuje pravidla, „mojí“ společností, tím více mi budou připadat pokrytecká a směšná a tím méně je budu respektovat. Legitimní obsah chování má zásadní důležitost – především pro děti a mladé lidi.

Zejména tam, kde je zřejmé, že příčinou kriminálního chování je vykořenečení, ztráta identity (kterou věznění posiluje), traumata pocházející z prenatálního i pozdějšího vývoje vyniká nesmyslnost i odpovědnost systému, který trestá tam, kde by měl pomáhat.

Pokud jsou deklarované hodnoty odlišné od státem (ústavními činiteli a orgány státu) skutečně vyznávaných, vznikají schizmata, která se projevují právě v oblasti kriminality.

Příčinami kriminality, resp. faktory, které ji významně podporují, mohou být koncepce trestní politiky a špatně stanovený cíl, vycházející ze zavádějící úvahy o trestu a jeho složkách namísto o cíli systému, samoučelné trestání

a represe: nespravedlivá spravedlnost. A také pouze předstíraná funkčnost alespoň v některých oblastech namísto skutečných řešení.

Na straně systému trestní spravedlnosti to může být také nelegitimní a samoučelné chování systému nebo jeho složek, zástupná (neúčinná, krátkodobá) řešení a zástupné cíle – zvyšování represe namísto pomoci, nadužívání legálního násilí, porušování vlastních zásad, na nichž je systém postaven (kdykoli se zdá, že je to zapotřebí), nepředvídatelnost a nevymahatelnost práva, problémy spojené s jeho realizací, vytváření stran a posilování hranic.

Trestní sazby, odrážející stále spíše starozákonní funkci odplaty a izolace, vycházejí ze starých představ o účelnosti represe a zastrášení.

Zastrášení však přestává působit, jakmile je zásah do práv příliš přísný nebo častý. Také tam, kde se pachatel domnívá, že nemá jinou možnost než – na svobodě – žít na okraji společnosti a často jen den ze dne přežívat – ztotožnit se s rolí toho, koho „řádná“ společnost vyřadila nebo mu ani jiný způsob života neumožňuje. Překážkou pozitivního působení může být toto vědomí, které spolehlivě vede k zařazení se do různých subkultur včetně vězeňské, kde může zaujmout místo v hierarchii, protože jeho původ, kriminální minulost nebo jiné negativní faktory jej zde nestigmatizují a nevyřazují: může tu mít svou důstojnost a svoji cenu.

Přísné sankce a zvyšování sankcí jsou iracionální reakcí na strach z kriminality, zároveň však vedou paradoxně ke snížení účinnosti odstrašení. Zvyšování trestních sazeb a ukládání dlouhých trestů odnětí svobody tak – společně s často minimálním obsahem programů zacházení s odsouzenými ve výkonu trestu nebo jejich mizivou či nekvalifikovanou realizací – mnohdy působí proti svému účelu.

2.2.4. Vězení

„Je nebezpečné příliš přesvědčivě člověku ukazovat, do jaké míry se rovná zvířatům, neukážeme-li mu také jeho vznešenost. Neméně nebezpečné je příliš přesvědčivě mu ukazovat jeho vznešenost bez jeho nízkosti. A ještě nebezpečnější je nechat ho v nevědomosti o jednom i o druhém.“

Blaise Pascal

„Kdo chce hýbat světem, musí pohnout nejdříve sám sebou.“

Sókratés

Vězení, společně se systémem trestní spravedlnosti a postojí obecné společnosti, vede v závislosti na osobnosti a hodnotovém systému vězně k přijetí jiné společnosti, která se nabízí: vězeňské subkultury.

Důvody vzniku subkultury a zařazení do jejích struktur stojí především na straně společnosti a systému.

UVězněním dochází přinejmenším u těch, co do vězení přicházejí poprvé, k obrovskému šoku z prostředí (i ztráty ceny a všech dosavadních jistot, pokud i mimo vězení nežili na okraji společnosti nebo dokonce za ním).

Vězení je prostředí odlišné od čehokoli, co lze poznat mimo jeho zdi. Kdokoli, kdo je poprvé uvězněn, ať po právu či nikoli, je postaven před nutnost reagovat na toto prostředí a svoje nové postavení, a to nikoli až po řadě týdnů a měsíců nebo dokonce let. O zařazení do vězeňské subkultury nebo jiném způsobu reakce se rozhoduje v řádu hodin až dnů.

Kritickým okamžikem a situací, která v závislosti na zralosti osobnosti, jejím hodnotovém systému a vnitřní síle, vede k zařazení do subkultury a je tedy zárodkem budoucího kriminálního chování, se stává chvíle, kdy si uvězněný uvědomí, že ztratil svůj dosavadní status a na zpětné zařazení a uznání ve společnosti už nemá naději – tedy kdy tuto naději ztratí, pod vlivem skutečností týkajících se jeho osobní situace a skutečností souvisejících s trestním stíháním, neosobního zacházení, omezování a potlačování osobnosti, pohrdání, nedůvěry nebo despektu.

Vězeňská subkultura dává vězni novou šanci se zařadit, mít někde své místo, nebýt v opovržení, dojit uznání poté, co jej obecná společnost zavrhla. Být součástí jiné hierarchie, jiné struktury, prostředí, které nemá rád, ale které mu umožňuje někam patřit. Je karikovaným obrazem společnosti, stejně jako kriminalita samotná.

Kriminalita a vězeňská subkultura jako vedlejší produkt systému trestní spravedlnosti nastavuje pokřivené zrcadlo společnosti, která se tento obraz represí snaží jako svou nechtěnou součást potlačit.

Nejtragičtější působí právě recidivující pachatelé, kteří se do vězení opakovaně vracejí v důsledku zařazení do subkultury a příliš dlouhého věznění, než aby následně vůbec dokázali žít v intencích pravidel vyžadovaných společností. Dlouhé věznění vytváří z kriminálu domov a ze svobody prostředí, v něž sice každý doufá, ale zároveň se jej bojí: jeho místo je ve vězeňské subkultuře a ve vězení, kde se naučil žít a z donucení si na něj zvykl – na rozdíl od života, který od něj očekáváme, vyžadujeme a chceme. Svoboda je spojována s velkými nadějemi, ale také s nejistotou a strachem.

Vězení lidi deformuje, stísňuje a ponižuje, ať už jsou v rámci systému v jakémkoli postavení, a bere jim jejich pozitivní možnosti. Obvykle se jim snaží brát osobnost, aniž by nabízelo alternativu.

V řadě případů jsou (systémem trestní spravedlnosti) vězení zneužívána k zadržování osob, které by měly být daleko spíše ve zdravotnických zaříze-

ních a v péči rodiny (a na jejichž věznění namísto léčení tlak ve společnosti naopak roste).⁵

Dlouhé tresty vedou k institucionalizaci (prisonizaci) vězňů. Zatímco u adaptace si pachatel osvojuje vězeňské prostředí a vytváří si tak předpoklady pro recidivu, u prisonizace dochází k ještě horší tragédii – jak pro vězně, tak i pro celou společnost: domovem takového člověka, který si odvykl a neumí už žít na svobodě (po níž zároveň touží), se stalo vězení. Výsledkem působení trestního systému je pak samotná další kriminalita (a její častá změna směrem k násilí).

Vězeňství směřuje proti svému účelu. Důvodů je jistě mnoho, včetně zcela nepatrného prostoru působení, které ve skutečnosti má k dispozici.

Pokud jde o výkon trestu odnětí svobody, jedním z nich je obecně rozšířená metoda odměn a trestů, která podporuje dočasné a účelové chování a tím i prisonizaci namísto žádoucí identifikace s pozitivními vzory nebo hodnotami, které takřka nedokáže nabízet.

Systém založený na potlačování nemůže být v „zacházení s pachateli“ dlouhodobě úspěšný již pro svou podstatu.

Vězeňský systém tak neučí ty, kdo to potřebují, žít na svobodě, ale ve vězení, a chovat se podle jeho modelů.

Pokud má vězeňství plnit svůj účel, musí být v první řadě koncipována nově trestní politika: musí se změnit podstata systému.

2.2.5. Souhrn

„Lidé se silnými předsudky nají sklon popírat, že by nějaké předsudky měli. I občan bez vlastních předsudků pravděpodobně zavírá oči před křivdami a napjatými situacemi, které by mohly narušit klidný tok jeho života. Není moudré říkat, že než budeme měnit osobní postoje, musíme změnit celou strukturu, protože struktura je alespoň zčásti dílem postojů mnoha jednotlivých lidí. Změna musí někde začít. Podle strukturální teorie může změna samozřejmě začít kdekoli, protože každý systém se do značné míry mění, změní-li se kterákoli jeho část.“

Gordon W. Allport

Nespravedlnost a jakékoli pokrytectví ohrožuje základ státu, společnosti i kultury: každá nespravedlnost (poplatnost, účelovost, narušování principů) se dotýká všech, a přenáší se daleko do budoucnosti.

Porušování nebo opomíjení principů, legitimního obsahu a hlediska lidských hodnot při rozhodování a jednání státu, stejně jako rozhodování

⁵ Diskuse o detenčních ústavech se vede nejméně od počátku devadesátých let s nevalným úspěchem – současný záměr, který je navíc výsledkem snahy Výboru pro zabránění mučení, nelidskému a jinému ponižujícímu zacházení při Radě vlády pro lidská práva, je minimálním kompromisem, který může situace v této oblasti posunout, je však otázkou, nakolik významně. Další otázky mohou vzbuzovat kontrolní mechanismy, které by měly zabránit bezdůvodnému omezování osobní svobody.

a jednání motivované strachem, je narušováním kořenů, ze kterých vyrůstá.

Čím méně systém trestní spravedlnosti pravdivě směřuje ke svému původnímu cíli, tím více v něm lze nalézt her a předstírání.

Opouštění ideálů kvůli krátkodobým cílům je výměnou života za pouhé přežívání. Na místo pravdy a podstaty, která se stává stále méně důležitá nebo dokonce směšná, je nastolen nový (sobecký) hodnotový systém, který je však krátkozraký a vratký, a jako každé sobectví působí disharmonicky a destruktivně.

Stejně jako v jiných oblastech rozvoje společnosti, je třeba i v systému trestní spravedlnosti, nemá-li způsobit definitivní rozpolcenost a úpadek společnosti, poskytnout místo myšlenkám trvale udržitelného rozvoje.

Cesta zvyšování trestních sazeb a rozšiřování trestní odpovědnosti vede jen k zemi plné vězení a plné utrpení, rozdělování společnosti, strachu a stále slabnoucímu právnímu vědomí a jistotám.

Myšlenky trvale udržitelného rozvoje, hledání příčin, pohyb po vertikále namísto horizontálního rozpracovávání chybných východisek, zásadní význam přiznaný legitimnímu obsahu práva a lidským hodnotám a pozitivní definice cílů celého systému musí nahradit současnou krátkozrakost, panství alibismu, emocí a strachu – a parazitismu na nich.

2.3. Koncepce bezpečí

„Co by se pojmem vzdělanost mělo asi myslet stále víc a stále zřetelněji, je schopnost vnímat hlubší a skryté souvislosti jevů, schopnost vnímat i dvojnáčetnost, dvojsmyslnost různých jevů, vnímat nebezpečí těch věcí, které mají krásnou tvář, a naopak skrytý dobrý smysl těch, které ji navenek nemají... Globalizovaný svět se může vyvíjet skvělým způsobem, a může se i řídit do záhuby. Bude-li se vyvíjet skvělým způsobem i bude-li se řídit do záhuby, nebude to ani vinou, ani zásluhou globalizace, ale člověka; toho, jak se chová, jakou míru odpovědnosti nese, jak je schopen vnímat hlubší souvislosti jevů.“

Václav Havel, 2000

2.3.1. Nutnost změny

„Žádný cíl není tak vysoký, aby ospravedlnil nečestné metody.“

Albert Einstein

Vše, co bylo dosud vybudováno, vychází v zásadě z úvah o funkci trestu, z nichž se vytratil vlastní cíl: bezpečí. Pojem trest koresponduje se Starým zákonem, stejně jako odplata nebo odstrašení.

Je zjevné, že tento model, postavený na chybném východisku, nedokáže účinně a účelně reagovat na měnící se společnost s novými problémy a vážnými nemocemi. Pokud bude jen částečně měněn a vylepšován, tato jeho podstata (a i z ní vyplývající růst násilí a krutosti, bez ohledu na to zda legální či nikoli) zůstane.

S ohledem na vývoj společnosti, sociální a další problémy i neustále se měnící příčiny a způsoby kriminálního chování, na něž dosavadní systémy trestní politiky nedokážou reagovat účinně, včas a aniž by se nedopouštěly účelových průlomů do definovaných principů i mezi základních lidských práv, je zapotřebí zcela nového pojetí systému funkční trestní spravedlnosti včetně nové definice cílů i přípustných prostředků k jejich naplnění a nového pojetí spravedlnosti samotné.

Zaměřováním se na otázku, jakou funkci má plnit trest a jak mají být přísné tresty (stejně jako všemi podobnými debatami, týkajícími se přísnosti sankcí a výkonu trestů nebo snižování věkové hranice trestní odpovědnosti apod.) se odvádíme od základního cíle, kterým je bezpečí, tj. nenarušený a nenarušovaný stav. Na špatně formulované otázky pak nemůžeme dostat správné odpovědi.

Měli bychom tedy nejprve změnit terminologii a mluvit o bezpečí, nikoli o trestní politice: politice trestání a trestů.

Cenou za funkční systém a koncepci by bylo nutné opuštění odplatné funkce trestu i zásadní reforma celého vězeňského systému, pokud jde o způsoby zacházení s vězni.

Účelná, účinná a fungující (a reagující na změny v životě společnosti a její vývoj) může být jedině politika jednoznačně pozitivně formulovaná a zaměřená k pozitivním cílům

Pokud si jako společnost přejeme být bezpeční, musíme se vzdát naučeného vidění spravedlnosti ve smyslu odplaty. Nezbytnou cenou za bezpečí je opuštění tohoto konceptu spravedlnosti a požadavků odplaty a založení celého systému na pomoci: na pomoci společnosti pomocí pachatelů, existujícím i potenciálním obětem.

Uvažujeme-li o funkci trestu, odvádíme se mimo samotný cíl, pro který jsme s úvahou o systému původně začali. Už samotná tato úvaha je scestná, protože činí cílem systému trest, nikoli bezpečí. Ochrana společnosti presumuje již od počátku její narušování: i ona je tak v podstatě cílem negativním, nikoli pozitivním. Pokud má systém plnit svou funkci, musí vycházet z toho, že jeho podstatou je pomoc, a to pomoc společnosti, která by byla jinak ohrožovaná jedním ze svých členů, který se vůči ní chová asociálně, a zároveň i tomuto člověku, který ji často potřebuje ještě naléhavěji. Pomoc nalezením příčiny a pomoc při jejím odstranění.

Podstatou systému, který jedině za dosavadního způsobu vrstvení příčin může být účinný, tedy je a musí být: nalézání a odstraňování příčin, účinná a úplná pomoc pachatelům, obětem a poškozeným i společnosti: *zajištění bezpečí*, zároveň se sanací následků.

Cílem vězeňského systému by měla být pozitivní změna: rozvoj osobnosti a pomoc k plnohodnotnému životu na svobodě a k účtě včetně sebeúcty. Celé úsilí musí směřovat k nalezení příčiny kriminálního chování a být založeno na pomoci ke změně, prostřednictvím pozitivní motivace, která jediná může vést k dlouhodobé a pozitivní změně (identifikací), namísto donucení anebo formální a značně omezené (a možnostmi systému omezované) práce. Z hlediska prevence má zásadní důležitost poskytnutí pozitivní šance, výhled a naděje na budoucnost, možnost nebýt vyvrženec a vyvrhel. Klíčem úspěchu je pravdivost zacházení, existence pozitivních vzorů a možností, probuzení sebe-vědomí, sebe-úcty a vědomí vlastní ceny.

Základem zacházení, které by mělo naději na úspěch, musí být práce s příčinami asociálního jednání, terapie a speciální terapie. Systém odměn a trestů ve skutečnosti vede pouze k oddálení a k naučenému účelovému chování, jehož efekt je velmi krátkodobý. Z tohoto pohledu se jeví spíše jako jeden z mnoha způsobů rezignace systému trestní spravedlnosti na plnění své základní role.

Pokud by se obsah výkonu trestu odnětí svobody odvíjel od konkrétní potřeby způsobu práce s pachatelem, nebylo by již namístě a nebylo by to ani z ústavních důvodů třeba, aby o způsobu výkonu trestu odnětí svobody rozhodoval na rozdíl od mnoha evropských zemí soud místo týmu odborníků, vycházejících z osobní znalosti a odborných vyšetření. Tato úprava by byla flexibilní a více by odpovídala moderním trendům vězeňství.

Nový (dospělý) systém by měl být založen na vlastní odpovědnosti. Současná praxe a tendence co nejpodrobnější právní úpravy vede k chaosu i snadnému zneužívání. Tím negativně dopadá nejen na právní vědomí a jistoty obecně, ale i na jistoty těch, kteří pro systém pracují.

Zneužívání práva ve společnosti se odvíjí od jeho vnitřní nepravdivosti a zneužívání ze strany státu k dosahování dočasných účelů. Za předpokladu, že právem by mělo být to, co je správné, se můžeme vyhnout ohrožujícímu chaosu právních předpisů stanovením jasných a jednoduchých pravidel a zásadami pro jejich aplikaci (stanovením priorit a pravidel výkladu) – vrátit se k nalézání práva ve smyslu spravedlnosti.

2.3.2. Možnost volby

„Praxe násilí, tak jako každé další jednání, mění svět, ale s největší pravděpodobností jen ve svět, v němž je jen více násilí.“

Hannah Arendtová

Represe přináší změny. Mohou být krátkodobě úspěšné, z dlouhodobého hlediska vedou k těžko odstranitelným škodám. Odstrašení přestává půso-

bit, sankce (hrozba sankcí) ztrácí svou úlohu, izolace znamená jen odložení a dočasné potlačení, pokud jde o skutečně asociální chování.

Represivní systém je založen na více či méně legálním, jakkoli snad ne vždy legitimním, společenském násilí. To je spojeno s neúctou, nevýznamností, ponížením, potlačením, popřením hodnoty člověka. Represe za současného stavu neznamená nic než věznění původních obětí trestných činů, s nimiž nedokážeme nakládat, pachatelů pocházejících z nejhudších řad obyvatel a dalších skupin obyvatel na okraji společnosti, anebo zmanipulovaných kulturou, kterou jsme vytvořili, stále menších a menších dětí, zvyšování a zpříšňování trestů a zpříšňování podmínek vězení. Hledání viníků velkých ztrát a nedostatků v oblasti hospodaření a dluhů. Na konci této cesty stojí země plná vězení.

Násilí neospravedlňuje násilí, křivdu nemůže napravit pohrdání, neodpuštění není ospravedlněno zločinem. Odplata je jen dalším krokem v začarovaném kruhu hry, která má stejná pravidla a může být hrána nekonečně dlouho – může být skutečně nekonečným příběhem, v němž je jen každé další kolo násilnější a více kruté a znovu a znovu se rozšiřuje okruh hráčů. Tato spirála je stejně nebezpečná a destruktivní jako adrenalinová past a důraz na vnější zdání.

Volání společnosti po zpříšňování trestů je voláním jednoho z bodů Kaphmanova trojúhelníku obětí. Pokud se někdo v životě stává opakovaně (jakkoli) obětí, jedním z důvodů může být právě tento druh uvazování a pohyb mezi těmito třemi polohami obětí, agresora a ochránce.

Dosud se nám nepodařilo vystoupit z tohoto kruhu legálního, postihovaného i nepostihovaného násilí: z našeho vlastního *trojúhelníku obětí*.

Volit můžeme tedy mezi zvyšováním kriminality a násilí – a jít cestou, kterou se s dílčími změnami ubíráme – anebo tento systém změnit. Vybrat si bezpečí. Vystoupit ze sebedestruktivního a toxického trojúhelníku obětí.

Zvolit nemusíme ovšem také nic. To nás však nezbavuje odpovědnosti. Jak pravil Elie Wiesel⁶: *„Dostojevskij se mýlil, když tvrdil, že nemáme na výběr, když kolísáme mezi dobrem a zlem. Vždy máme na výběr, protože i nezvolit si nic je také volba.“*

⁶ Konference Fórum 2000, r. 2000.